

zaštita životnog okruženja kao predmet formulisanja javne politike

elis mrema

Kvalitet životne sredine, sve više, postaje jedan od najizazovnijih problema iz delokruga nadležnosti javne politike, gotovo podjednako merom i u razvijenim i u zemljama u razvoju. Zaista, tokom poslednjih decenija, ili dve, razvila se živa i kontraverzna debata usredsređena na krizu okruženja. Ova debata zaokupila je pažnju intelektualne i naučne zajednice, naučnike u sferi društvenih nauka, filozofe, eksperte, koji se bave razvojem, i političke odlučioce, i na nacionalnom i na međunarodnom planu. Najnovije rasprave, o uslovima ljudskog opstanka, naglasile su stanovište da je, u cilju obezbeđenja smisla onog kvaliteta kao i postizanja održivog ekonomskog rasta, nužno usaglasiti procese i ciljeve razvoja sa dinamikom životne sredine. Ovaj esej nastoji da pruži kritičku analizu nekih aspekata te debate. Posebno se usredsređuje na racionalne i temeljne principe, koji su vredni i treba da nađu svoje mesto, u razmatranjima, tokom procesa formulisanja javne politike prema ovoj novoj oblasti ljudskog delovanja.

Esaj je podeljen u tri dela. Odeljak I, pruža promišljenu odbranu utemeljenosti pitanja zbog čega životna sredina treba da bude uneta u rokovnik nacionalnog političkog delovanja. Ova odbrana je zasnovana na razložnoj postavci koja glasi: da bi kreatori politike, politički lideri i javnost uočili neophodnost i, u istinu, hitnost potrebe usvajanja zakonskih mera za zaštitu i unapređenje kvaliteta životne sredine, moraju se, najpre, ubediti da to treba da učine. Ovo je osobito značajno, stoga što životna sredina nije samo jedan od problema na političkom horizontu, poput drugih, jednako važnih, slično spoljnoj politici, nacionalnoj bezbednosti i odbrani, inflaciji i recesiji, nezaposlenosti, političkoj nestabilnosti i izbornoj politici. Odeljak II, ima za cilj identifikovanje nekih od temeljnih principa, koji treba da uobličie sprovođenje politike, gde je u žiži životna sredina. Smatram, da takvi principi vrše dve funkcije. Najpre, oni pomažu pri ovičavanju parametara sistematskog prilaza politici prema životnoj sredini. I drugo, oni pružaju zakonodavcima i drugim zainteresovanim podesean okvir za debatu i raspravu. Treći odeljak daje neka zaključna zapažanja koja naglašavaju ulogu ekološke mudrosti u izbegavanju istorijskih pogrešaka i budućih ekoloških nesmotrenosti.

I

Moguće je izneti više razloga u prilog uključivanja životne sredine u političku beležnicu jedne nacionalne države. U ovom odeljku zadržaću se na pet takvih razloga. Na prvom mestu, je koncept granica, i prirodnih i društvenih. Jedna od otreznjavajućih pouka krize životne sredine je napredovanje osvešćivanja, u mnogim delovima sveta, da su napredak ili modernizacija postignuti po cenu ekološkog integriteta i stabilnosti. Gotovo sve nacionalne države, bilo da su im ekonomije tržišne ili centralno-planske, bilo da su razvijene ili su u razvoju, priklonile su se političkim rešenjima usmerenim na brzi ekonomski rast i industrijalizaciju. Najopštiji, usvojeni, aršini korišćeni za merenje nivoa razvoja i uspešnosti, bili su kvantitativni ekonomski kriteriji, od kojih je BNP, najpoznatiji. Međutim, pojavile su se, poznih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina, nove pojave i činjenice uzdrnavši temelje i raison d'être, etike rasta. Nekoliko istraživanja razotkrilo je da kvalitativni kriteriji nisu samo podjednako bitni u ukupnom procesu rasta, nego da postoje i društvene i prirodne granice nekontrolisanog rasta i da sprovedna sposobnost životne sredine, u apsorpciji zagađivača, otpada i ostalih štetnih nuz-proizvoda rasta, jeste, takođe, ograničena.

Ideja da su ljudska društva podvrgnuta ekološkim i drugim ograničenjima, zadobila je proširenu uverenost po objavljivanju radova kao što su *Granice rasta* (The Limits to Growth)¹, *Plan za opstanak* (A Blueprint for Survival) i *Društvene granice rasta* (Social limits to Growth)². Ove knjige mogu se smatrati intelektualnom prethodnicom debate o životnoj sredini. *Granice rasta* su bile prvi istraživački projekat, pokrenut od strane rimskog Kluba, međunarodne grupe stručnjaka, naučnika, ekonomista i tehnologa, okupljenih i iz razvijenih i iz zemalja u razvoju. Glavni cilj Kluba bio je da prouči interakciju društvenih, ekonomskih, naučnih i bioloških aspekata postojeće ljudske situacije i da otkrije implikacije, na dugi rok, zadržavanja sadašnjih politika čovečanstva. *Granice rasta* usredsređuju se na delovanje pet varijabli, naime, zagađivanja, globalnog rasta stanovništva, poljoprivredne proizvodnje, industrijskog rasta i prirodnih izvora. Autori istraživanja smatraju da, čak i pri najoptimističnijim pretpostavkama, svet nije u stanju da izdrži postojeću stopu ekonomskog rasta. Zbog toga, su zaključili: „Ako sadašnji trendovi, rasta svetskog stanovništva, industrijalizacije, proizvodnje hrane i iscrpljivanja izvora ostanu nepromenjeni, granice rasta na ovoj planeti biće dostignute u nekom trenutku u narednih stotinu godina. Najverovatnija posledica će biti, gotovo, iznenađan i nekontrolisani pad i stanovništva i proizvodne sposobnosti.“³

Studija je, takođe, došla i do drugih zaključaka vrednih pomena. Prvi se odnosi na mogućnost izmene ovih trendova rasta, kojom bi se stvorili pravi uslovi za „ekološku i ekonomsku stabilnost, održivu i u budućnosti.“⁴ Iz ovoga proizilazi da, još uvek imamo vremena za usvajanje javnih politika, neophodnih za postizanje cilja podnošljivog rasta. Drugi zaključak naglašava hitnost potrebe usvajanja takvih političkih mera, pre nego što situacija dospje do tačaka od kojih nema više vraćanja natrag.

Ova opšta zapažanja odrazila su se u Britaniji, u izveštaju pod naslovom *Plan za opstanak*, koji su pripremili istaknuti naučnici, ekolozi i ekonomisti. „Vlade“,

upozorili su, „ili odbijaju da se suoče sa relevantnim činjenicama, ili ih saopštavaju na takav način da ozbiljnost nalaza biva omalovažena.“⁶ U nastavku, oni ističu, da, ukoliko čovek ne svede, na najmanju meru, narušavanje ekološke ravnoteže i ne usali rast stanovništva, znajući da naš način života nije izdrživ: „... slom društva i nepopravljivo narušavanje sistema održanja života na ovoj planeti, mogući su i krajem ovog veka, a sigurno je da će za života naše dece biti neizbežni.“⁷

Mađa su, po svom tonu, ovi radovi alarmantni, potrudili su se da osvetle bitne defekte industrijskog načina života i njegov etos ekspanzionističkog rasta. Drugi, pozitivni, doprinos je što su delovali kao polazna tačka debate o životnoj sredini. Usredsredivši se na, ono što će biti nazvano, „sindrom sudnjeg dana“, prodrmlali su zapadni svet i druge delove planete, iz njihove učmalosti, i suočili ih sa maltuzijanskom aveti ekonomskog kraha usled prenaseljenosti, nekontrolisanog rasta, iscrpljivanja izvora, zagađivanja i disharmonije u životnom okruženju. Stanovište anti-rasta, skicirano ovim proučavanjima, probudilo je kritiku u naučnim i političkim krugovima. Zastupnici teorijske škole rasta, borili su se protiv njega, tvrdnjama da su predviđanja o dolasku sudnjeg dana kontraproduktivna, jer je za opstanak civilizacije neophodno poverenje u dato društvo, njegov sistem vrednosti i ljudsku sposobnost suočavanja sa izazovima i rešavanja prividno nepremostivih problema. Džon Medoks, u svom radu, *Sindrom sudnjeg dana* (The Doomsday Syndrome), podvlači ovaj momenat rečima vrednim pomena.

„Najozbiljnija, najpodmuklija opasnost u pokretu za zaštitu životnog okruženja je što može podriti volju . . . zajednica da se suoče sa problemima, koji bez sumnje tek predstoje. Tokom celokupne istorije, nada u budućnost, bila je snažni pokretač konstruktivne promene.“⁸

Čak ni ovako elokventan stav nije oslobođen nedorečenosti. Čovekova uverenost da je sposoban da spreči oluju, jeste nužan, ali ne i dovoljan uslov, da tako nešto uradi. Prvi razlog je, upravo, ta ljudska samo-uverenost u vlastitu umnost koja je ispoljena skokovima u nauci i tehnologiji, iako je ona, delom, i ključni uzrok sadašnje krize životne sredine. S druge strane, optimizam koji ova škola mišljenja izlučuje izgleda sasvim naivan i pripadan onoj vrsti optimizma zasnovanog na pogrešnom zaključivanju. Jedna od netačnosti ovog stava je što uzima za gotovo, ljudsku sposobnost rešavanja postojećih ekoloških problema putem konvencionalnih političkih mera, standardnih operativnih postupaka i tehnoloških rešenja. Već sam izneo stanovište da su nove i inovativne politike, procedure i ne samo tehnološka rešenja, potrebna da bi se došlo do uspešnih mera politike životne sredine i nosilo sa njenom krizom. Još jedna od netačnosti gornje tvrdnje je, podrazumevana pretpostavka, da čovek može da prevaziđe i prevlada tekuće ekonomske, društvene i probleme životne sredine, čvrsto se držeći status quo. Međutim, mišljenja sam da je jedna od najvažnijih pretpostavki rešavanja ovih problema, kao što nas *Plan za opstanak* podseća, „nova filozofija života, čiji se ciljevi mogu postići bez uništavanja životnog okruženja, i . . . obuhvatan program radanja takvog društva, u kojem se ona može primeniti.“⁹

Kao što gornji pregled pokazuje, iz debate o dobrim i lošim stranama ekonomske rasta izrijilo se mnoštvo opcija za političko delovanje. Na jednoj strani, neki protagonisti debate su dokazivali da nulti rast, ili ekonomija stabilnog stanja, obezbeđuje najuspešniji ishod; na drugoj strani, neki su podržavali produžavanje sadašnjih političkih rešenja. Međutim, smatram da je nulti rast kao cilj politike neprihvatljiv, a brz ekspanzionistički rast neodrživ iz ekoloških razloga. Sva društva trebaju i moraju da rastu, a li na načine kojim će pospešiti kvalitet života svog stanovništva uz, istovremeno, očuvanje integriteta životne sredine. Ova tvrdnja izvedena je iz mog uverenja da je ekonomski rast ne samo nužan i poželjan nego, takođe, i održiv. Slučaj ekonomskog rasta posebno je izazovan, a značajan podsticaj mu daje ideja o napretku. Rast je nužan za postizanje povećanja opšteg blagostanja, što podiže životni standard nacije; on stvara mogućnosti za zapošljavanje uklanjajući siromaštvo, pomaže zemlji da očuva povoljan trgovinski bilans u međunarodnoj razmeni, a finansira i službe kakve su odbrana, obrazovanje, komunikacije, i uz sve to, pokriva troškove ublažavanja zagađenja životne sredine. Rast je poželjan jer, doprinosi višem kvalitetu života, pomaže sposobnosti zemlje da igra korisnu ulogu u međunarodnim odnosima i, zato što, dobiti od rasta premašuju troškove. Rast je održiv putem mudre i efikasne upotrebe izvora, posredstvom tehnoloških inovacija i racionalnog planiranja odnosa prema životnoj sredini.

Analiza, do ovog nivoa, rezimira se osnovnom tezom: posmatrano na dugi rok, ne bi trebala da postoji nesaglasnost ili temeljna nekonzistentnost između traganja za kvalitetom životne sredine i ciljeva ekonomskog razvoja ili rasta. Međutim, u svetlu činjenice da je dimenzija životnog okruženja nova ideja u savremenom planiranju razvoja, dolaziće do kratkoročnih konflikata ove dve varijable, usled neprilagodivosti institucionalnih i administrativnih struktura, niskog stepena ekološke svesti, nedostatka adekvatnih i istinitih informacija, ušaćenih interesa i sklonosti uvrežene u ljudskoj prirodi da se pruža otpor ili podozevne sve što je novo. Posmatrano sa ovog, kratkoročnog stanovišta, čini se da životna sredina i razvoj postaju izazov stručnjacima za razvoj i političkim odlučiocima kao što je Robert S. MacNamara, nekadašnji predsednik Sveske banke, elokventno istakao tokom Konferencije UN o čovekovo životnoj sredini, u Štokholmu, juna 1972.¹¹ „Rešavanje ovog izazova jeste, i treba da bude, funkcija javne politike, i svaka zemlja, koja nastoji da izbegne ovu dužnost, čini to na svoju štetu, i uz to stavlja u zalog i živote, onih, još nerođenih.“ Zato je, jedan od najbitnijih ciljeva politike životne sredine, obavezno planiranje odgovarajućih ekoloških mera, radi uklanjanja ovih konflikata na kratak rok.

Pre nego što pređem na razmatranje drugog razloga, relevantno je, sada, pomenuti dva primera koja prikazuju američki pristup rešavanju ove dileme. Prvi primer pruža nestanak teze o granici. Tradicionalni američki stavovi, hranili su ubeđenje, o dominaciji čoveka nad prirodom. No, ovaj način razmišljanja, morao je da bude ponovno razmotren u svetlu Tarnerove teze, koja je težila, da Amerikance upozori na kraj granice i osiromašenje izvora.¹² Od tada je, federalna vlada SAD bila primorana da usvaja politička rešenja, koja su opominjala Amerikance da razmišljaju u kategorijama, vrhovnog nadzora i konačnosti najbitnijih izvora. To je vodilo prvim zametcima američkog ekološkog pokreta. Kasnije, pažnja je posvećena intelektualnoj predrasudi da se stalno uvećavanje broja tehnoloških napredaka koristi za održavanje daljeg i daljeg rasta. Međutim, i tu su se Amerikanci suočili sa granicama asimilativne sposobnosti zemlje da prihvati odoke i ispuste proizvedene industrijskim rastom. Ponovo je federalna vlada, podstaknuta od strane građana, tokom burne dekade (1960 - 1970) ozvaničila jedan od najobuhvatnijih i najsavremenijih ekoloških

zakona, u analima ljudskih napora, da se zaštiti životna sredina. Državni zakon o ekološkoj politici (National Environmental Policy Act — NEPA) iz 1969. čini temelj ovog zakonodavstva.¹³ NEPA je, upravo, drugi primer mogućnosti državnog delovanja u rešavanju dileme ili životna sredina ili razvoj.

Drugi razlog, uključivanja životne sredine kao prioriteta politike, vezan je za koncept kvaliteta života i indikatore kvaliteta životne sredine. Pretpostavka, koja čini podlogu ove razložne postavke, je da politija ili nacionalna država, kojoj dugujemo lojalnost, predstavlja i treba da bude društveni staratelj za kvalitet života. Drugačije, država treba, kao jednom od svojih funkcija, da se stara za kvalitet, života svog naroda i uz to srodnim problemima, koji se na njega odnose.

Slično brojnim konceptima društvenih nauka, izraz 'kvalitet života', prkosi preciznom određenju, prihvatljivom svim državama i društvima, nezavisno od njihovog nivoa razvika. Stoga je, upravo pre smislenije govoriti o kvalitetima života nego u jedini, o kvalitetu života. Kao što obično biva, ne nedostaju ni izvesne, upotrebljive, definicije koncepta. Na primer, UNESCO, u *Izveštaju o indikatorima kvaliteta životne sredine i kvalitetu života* (Report on Indicators of Environmental Quality and Quality of Life), iz 1978., pokušava da preporučuje definisanje kvaliteta života kao „sreće, ili dobrobiti, ili zadovoljstva“.¹⁴ Druga definicija upućuje da kvalitet života znači „zadovoljenje materijalnih potreba, osećaj dobrobiti i poverenje u budućnost“.¹⁵ Profesor Linton K. Koldvel, sa Univerziteta Indijana u Blumingtonu, napisao je da: „Implicitna u izrazu 'kvalitet života' jeste, dovoljna sloboda od pritiska preživljavanja, koja dopušta neki stepen ličnog izbora u odnosu na stilove života i prijetnosti životne sredine“.¹⁶ Kako ove definicije pokazuju, kvalitet života je izuzetno subjektivan koncept, ali nužno ne sledi iz toga da su mnjenja o tome, šta sačinjava kvalitet života, sasvim idiosinkratska. U suštini, „Izveštaj“, UNESCO dokazuje da koncept kvaliteta života uključuje objektivne kriterije poput prirodnog okruženja (npr. čistoću vazduha i vode, dopustiv stepen buke, uravnoteženost klime i različitost flore i faune);

ljudski stvoreno okruženja (npr., urbani centri, naselja, putevi, uključujući njihovu udobnost, lepotu, funkcionalnost, spoljašnjost i povoljnost položaja), kao i sredine delovanja, kao što je radno mesto, prostori za rekreaciju, tržni centri i sistemi prevoza. I kao što su, Viljem J. Bond i Valas E. Outs, naglasili: „Kvalitet života nije samo stvar čistoće vazduha, koji udišemo, ili nezagađenosti naših vodotoka. On zavisi od usluga različitih službi, neke pruža javni sektor, a druge, privatne institucije“.¹⁷ Trebalo bi, imati na umu, da definicija o tome šta čini kvalitet života za pojedinu zemlju, jeste *sine qua non* određivanja smislene ekološke politike. Odavde proističe da će koncept biti različito definisan od države do države, i da će varirati tokom vremena u skladu sa kulturnim tradicijama i vrednostima zemlje. I kao što nas profesor Koldvel podseća: „Najteži problem, u određivanju kvaliteta života, jeste pomirenje univerzalnih ljudskih potreba i individualnih i kulturnih razlika“.¹⁸ No, ma kakva sadržaj da bude dat, u bilo kojoj zemlji, sam koncept obujmljuje ideju dobrog života, ili dobrog društva, koja je privlačila pažnju, i bila slavljena i od svetaca i od političkih filozofa, kako klasičnih tako i savremenih.

Ruku pod ruku sa pojmom kvaliteta života ide koncept indikatora kvaliteta životne sredine. Ovdje je potrebno ocrtati osnovnu liniju razlikovanja, indikatora kvaliteta života ne sredine *per se* od indikatora stanja životne sredine. Ovi drugi, odnose se na fizičke činjenice koje možemo opaziti, opisati ili meriti objektivno i, u određenom stepenu, precizno. Ti uslovi pružaju kreatorima politike korisne uvide u stanje životne sredine države, upozoravajući ih na trendove koji mogu voditi narušavanju ekološke ravnoteže, ili ugrožavanju zdravlja stanovništva i javne svojine. Formulisanje ekološke politike može biti uspešno samo ako se zasniva na tačnim i pouzdanim podacima, o stanju životne sredine države. Nadrugoj strani, indikatori kvaliteta životne sredine mogu se meriti i objektivno i subjektivno. U mnogim slučajevima, kvalitet životne sredine je subjektivna reakcija na stanje okruženja, jer to stanje može zadovoljavati neku osobu, a razočaravati drugu. Ili drugačije, pri oceni kvaliteta životne sredine donosi se vrednosni sud. Međutim, to ne podrazumeva da su subjektivni indikatori manje korisni u formulisanju ekološke politike; oni su isto tako korisni kao i objektivni kriteriji. Interesantno je, primetiti da su, slično drugim oblastima ekološkog promišljanja, Sjedinjene Države, i u ovom pogledu pružale svetu pionirski podstak. Dva primera biće dovoljna da pokažu tip primata na koji mislim. U prvom redu, Odeljenje za proučavanje životne sredine, (Environmental Studies Division), Agencije za zaštitu životne sredine Sjedinjenih Država, (Environmental Protection Agency — EPA), izašlo je sa Indeksom kvaliteta života, koji uzima u obzir, podjednako, i objektivne i subjektivne kriterije.¹⁹ Drugo, Nacionalna federacija za zaštitu divljih životinja Sjedinjenih Država (National Wildlife Federation), razvila

je, 1969., Indeks kvaliteta životne sredine, koji meri progres ili nazadak u sedam ključnih oblasti životne sredine. . . Prema jednom mišljenju, Indeks predstavlja „stanovište eksperata i pristaša zaštite životne sredine, pod uplivom veoma visokih standarda, kvaliteta životne sredine“.²⁰ Sedam domena su vazduh, voda, tle, šume, divlje životinje, životni prostor i rudna bogatstva.

Još značajnije je, što je koncept kvaliteta života operacionalizovan i u dva empirijska istraživanja. Prvo ispitivanje je rad profesora Aleksa C. Mihalosa, sa Univerziteta Gvelf, Kanada, koji je već objavio dva dela svog petotomnog komparativnog proučavanja Kanade i Sjedinjenih Država.²¹ Njegov istraživački projekat postavljen je tako da da odgovor na pitanje, koja je od dve zemlje bolja za život. Na osnovu snage činjenica kojima je raspolagao, profesor Mihalos, zaključuje da je Kanada znatno bolja za život od Sjedinjenih Država. Druga empirijska studija o konceptu kvaliteta života izvedena je pod autorskim vodstvom dr. Rikarda Estea, direktora za istraživanja na Školi za socijalni rad, Univerziteta Pensilvanija. Istraživanje je zasnovano na brojnim društvenim, ekonomskim i političkim varijablama, uključujući i takve komponente kao što su zdravlje i dobrobit, prava žena, ekonomski rast i inflacija.²² Prema ovom istraživanju, Indija zauzima 85. mesto, na listi zemalja sa visokim kvalitetom života. Prvih deset mesta zauzimaju: Danska, Norveška, Austrija, Holandija, Švedska, Novi Zeland, Australija, Irska, Belgija i Finska. Sjedinjene Države se nalaze na 41. mestu liste. Dr. Este, takođe, tvrdi da Indija zaslužuje visoke ocene u oblastima javne participacije, položaja žene i troškova odbrane.²³

Pojačavanje legitimnosti političkih institucija jeste, treći razlog stavljanja problema životne sredine na dnevni red politike nacionalne države. Naša savremena epoha suočena je sa mnogobrojnošću kriza, od kojih je kriza legitimnosti. Tvrdim da pitanje životne sredine obećavajuće pruža priliku za podupiranje ovog slabljenja legitimnosti i političkog autoriteta. Svoju tvrdnju zasnimam na uverenju da su birači, u svakom političkom sistemu, ljudska bića koja aplaudiraju i podržavaju one vođe, koje brinu o njihovoj dobrobiti i koji koriste svoje pozicije autoriteta i vlasti, da učine svoje države boljim sredinama za život i rad. Šta više, obezbeđivanje čiste vode, udobnih sistema prevoza i sredine podnošljive za stanovanje, u velikoj meri, jeste rezultat mudrih javnih politika. Javnost će izraziti, svoje odobravanje i zahvalnost, podrškom političkom sistemu, njegovim institucijama i njegovim rukovodiocima. Ne samo da će tako zahvalni građani biti ponosni što su deo političkog procesa, nego mnogo značajnije, takvo će stanje stvari, za dugi period vremena, pojačavati njihovo poverenje u institucije, koje upravljaju i određuju njihove živote. Važan momenat, koji ovde treba istaći, je da su sposobnost i dobro obavljanje posla, suštinski kriteriji ocenjivanja legitimnog političkog poretka. Dodatno, usvajanje mudrih javnih politika, jeste preduslov jačanja legitimnosti vlade. U meri u kojoj država ignoriše problem, kakav je zagađivanje, legitimitet joj biva umanjivan. U meri u kojoj su vođe otvorene, za jedan takav problem, pravo na upravljanje im se povećava. Šta više, vrednost koncepta legitimnosti u javnoj politici, u opšte, a u ekološkoj politici, posebno, postaje izuzetno uočljiv u stadijumu implementacije: ukoliko narod nema čvrsto ubedenje i poverenje u politički sistem, veoma verovatno, neće podržavati mere sprovođenja političkih odluka. Ova tvrdnja je čvrsto povezana sa principom javne participacije, što će biti predmet razmatranja u odeljku II, ovog eseja.

Četvrti razlog, postavljanja životne sredine za predmet javne politike, jeste nužda davanja konkretnog izraza konceptu dužnosti prema budućim generacijama. Aktuelno kreiranje politike, čini se da, je pretežno obavljeno obavezama prema sadašnjoj ili neposredno postojećim generacijama, dok se staranje za dobrobit potomstva, javlja, kao periferno u najboljem, a nasumično pitanje u najgorem slučaju. Koncept dužnosti prema budućim generacijama temelji se na etičkim i razumskim osnovama, a njegovo zanemarivanje, izgleda, je dovelo, u prvom redu, do sadašnje ekološke krize. Upravo je zanemarivanje odgovorno za drugi spisak nesreća koje čovečanstvo mora da podnosi.

Zasigurno, da se primedbe izriču samoj ideji dužnosti prema nepoznatim licima.²⁴ Na primer, kada je Džordž Bernard Šo bio pitan da li smatra da duguje nešto potomstvu, lakomisleno je odvratio: „Zašto bi ja trebao da bilo šta uradim za buduće generacije? A šta su, pa to, one uradile za mene?“²⁵ Jedan esej, o zagađenju životne sredine, iz 1969. godine, komentator započinje ovim rečima:

„Do vraga, sa potomstvom? Na posletku, šta su to nerođeni uradili za nas? Da li su znojem i bedom omogućili industrijsku revoluciju! . . . Jesu li bili dovoljni da isvrdljaju paleozojska mora, da bi izvukli naftu za punjenje motora sa unutrašnjim sagorevanjem, da bi njihovi izdumvi gasovi mogli da stvore smog? Da li oni podnose agoniju i odijum atomske bombe i zasipaju biosferu radioaktivnim izračevinama? Sve što je taj nerođeni narod uradio jeste čekanje i prepuštanje nama da pravimo greške. Do vraga, sa potomstvom!“²⁶

Ova dva stanovišta ilustruju, paradoks i zamršenost filozofskih i praktičnih implikacija, prava budućih generacija.²⁷ No, smatram, da nas oni ne razrešavaju naše moralne odgovornosti da usvojimo politike koje, posebno, inkorporiraju interese budućih generacija. Vremena su se promenila, od kada su prethodna mišljenja bila izrečena, a sa njima i klima društvenog mnjenja. Na primer, na UNESCO-vom simpozijumu, organizovanom u Madridu, Španija, 1980. godine, o „Društvenim i etičkim implikacijama politika razvoja vis-à-vis čovekove životne sredine“, postignuta je saglasnost o izradi Povelje o pravima budućih generacija. Povelja nastoji da protumači odnos dužnosti sadašnjih generacija prema pravima budućih generacija, kao različitih od, ali komplementarnih sa, pravima unutar i među generacijama.²⁸ Jedan učesnik rekao je da: „Naša sposobnost da ispunimo ovu dužnost jeste možda ključni test naše vrednosti, kao vrste, da zahtevamo starateljstva nad planetom.“²⁹

Dopune radi, ohrabrujuće je zapaziti da, sve više i više zemalja, počinje sa uključivanjem ovog koncepta u formulisanje svoje javne politike. Sjedinjene Države, ponovno, pružaju dobar primer, što dokazuje odeljak Državnog zakona o politici životne sredine, iz 1969. godine, koji nastoji „da stvori i očuva uslove, u kojima čovek i priroda mogu da opstojе u produktivnoj harmoniji, ostvari društvene, ekonomske i druge zahteve sadašnjih i budućih generacija“.³⁰ Pored toga, akademska i naučna zajednica pružila je, tokom zadnje dve decenije, začetne doprinose analizi i rasvetljenju koncepta i njegovih implikacija za javnu politiku.³¹ No šta smo mi koji pripadamo ovoj generaciji obavezni da učinimo za potomstvo? M. P. Golding pružio je plauzibilan odgovor: „Obaveze prema budućim generacijama su, suštinski, jedna obaveza da proizvedemo — ili pokušamo da proizvedemo — poželjno stanje stvari za zajednicu budućnosti, da unapredimo uslove dobrog življenja za buduće generacije.“³² Drugim rečima, postoji mnogo stvari koje smo dužni da uradimo za potomstvo i ove stvari zahvataju nekoliko oblasti politike, uključujući, naravno, i životnu sredinu.

Mi smo, zbog toga, obavezni da ostavimo u nasleđe potomstvu prikladnu životnu sredinu, vrednu života u njoj, a ne zagadenu. Posebno mi se čine bitnim, tri ravni vođenja brige o potomstvu. Prva predstavlja vođenje minimuma brige oko toga da buduće generacije žive dovoljno dugo kako bi izrodile sopstvene potomke i produžile ljudsku vrstu. Ovaj stepen brige, grubo, je uporediv sa odgovornošću koju roditelji ispoljavaju šticećenjem svojih potomaka i krvnih srodnika od sticanja zrelosti. Druga ravan brige je osiguranje prihvatljivog života budućim generacijama. Takva briga analogna je političkim odlukama kojima se nastoji obezbediti zadovoljavanje nužnih, osnovnih, potreba zemlje, danas, isto kao i politici kojom se nastoji pomoći drugim zemljama i njihovim razvojnim naporima. Poslednja ravan brige je oko toga da buduće generacije treba da postignu, isto tako, visok standard života i nivo razvoja, kao i postojeće generacije. Ova briga je kao i prethodne dve zasnovana na altruizmu. Otuda proističe da svaki stepen brige, za buduće generacije, nama nameće ograničenja u korišćenju sredine u kojoj živimo. Još značajnije, sadašnje generacije nemaju opravdanja da deluju na načine koji će lišiti budućnost slobode u pogledu, rizika od zagađenja i osiromašavanja životne sredine. U biti su današnje generacije dužne da prihvate politike koje će osigurati da interesi potomstva ne budu ugroženi. Politike, oblikovane da potpomognu izvršavanju ove dužnosti, obezbede pravdu, ne samo unutar generacija nego, takođe, i između generacija. Neuspeh da se to uradi imaće isto dejstvo kao da su današnje generacije nanele nepravdu.

Poslednji razlog stavljanja životne sredine, u centar politike, je potreba da se prouče pouke i izbegnu, „istorijski promašaji“, ranijih civilizacija, kao i mnoge pogreške novijeg datuma i našeg vlastitog doba.³³ U svom pionirskom proučavanju savremene ekološke krize, Rajs Odel upozorava:

„Ostaci brojnih civilizacija rasuti su širom sveta. Bez ikakve sumnje nalaze se najčešće u surovim, neplodnim predelima — žrtve su iskrčivanja šuma, prekomerne upotrebe izvora, erozije, rata i nemara. Rasuti su duž tajanstvenih podzemnih slojeva arheologije.“³⁴

Gotovo deset godina, pre no što je Rajs Odel izrekao ovo upozorenje, lord Kelder nas je podsetio da su:

„Drevne civilizacije pokopane su na grobljima sopstvenih grešaka, no iako je neka od njih preminula zbog svoje pohlepe, svojeg nehata ili iznurenosti, druga je upala na nieno mesto.“³⁵

Na temelju ove dve tvrdnje uobličavaju se tri pitanja. Prvo, na koji način su ekološki faktori doprineli smrti ovih civilizacija? Drugo, može li se danas, izvući neka pouka iz ovih istorijskih grešaka? I treće, da li postoji bilo kakav dokaz, koji upućuje na to, da se savremena ljudska civilizacija približava sličnoj sudbini? Što se tiče prvog pitanja, postoje uverljive činjenice koje pokazuju da su ekološki faktori imali udela u raspadu ranijih kultura. Bila bi zabluda dokazivati da, njihovo opadanje i propast, treba isključivo pripisati uzrocima vezanim za životnu sredinu, jer je potvrđeno da su politički, ekonomski i društveni faktori, takođe, sadejstvovali u njihovom krahu.³⁶ Može se navesti nekoliko primera, za ilustraciju, načina na koji su ekološki faktori vodili raspadu prošlih civilizacija. Prvi primer je civilizacija Maja, koja je cvetala u niziji tropskih šuma Gvatemale, u Latinskoj Americi, oko 17 vekova i koja je do 900 godine n.e., sebe istrebila.³⁷ Očigledni razlog njenog sloma bila je erozija tla pogoršana pogrešnim upravljanjem u korišćenju prirodnih izvora. Urbanizacija Maja i načini poljoprivrednog privredivanja doveli su do krcenja šuma i nadiskorišćenosti prirodne sirovinne osnove. Pored toga, rast stanovništva bio je eksponencijalan, udvostručavao se svakih 498 godina, što je povećavalo pritisak na zemlju, umanjivanjem plodnosti tla i poljoprivredne produktivnosti, podriviše tako osnovu održavanja društva Maja i njegove institucije.

Drugi primer još starije civilizacije, propale zahvaljujući ekološkim faktorima, je rimsko Carstvo. Prema profesoru Dž. Donaldu Hjudžu, sa Univerziteta Denver, Kolorado:

„Propast Rimskog Carstva ima ekološku dimenziju. . . Rimljani su nametali suviše velike zahteve raspoloživim izvorima. . . Ekološki promašaji su delovali povezano sa društvenim i ekonomskim snagama, osiguravajući da prostrana državna jedinica, nazvana rimsko Carstvo, nestane odnosno tako se promeni da ju je nemoguće prepoznati.

Iskrčivanje je bilo, pogotovo, žestoko jer su Rimljani odreda sekli svoje šume, za propale programe brodogradnje, ogoljujući tako brda i planine i umanjujući upotrebljivost zemljišta za poljoprivredne svrhe.

Problem iskrčivanja, izgleda, je bio stalno prisutan u istoriji propalnih civilizacija. Iskrčivanje je, na primer, dovelo do raspada Sinhaleske civilizacije u Šri Lanki. Carstvo Inka u Peruu U Latinskoj Americi, takođe je bilo opustošeno iskrčivanjem i erozijom zemljišta. Tvrdi se da je Kina počinila svoju najveću ekološku nepromišljenost namernom sečom šuma, za poljoprivredne i druge namene, što je izazvalo silovite poplave i druge poremećaje u životnoj sredini.³⁹ Civilizacije, koje su cvetale u dolinama Tigra i Eufrata, održavale su se, stolecima, zahvaljujući kanalima za navodnjavanje, no, kada su se kanali prepunili slanom vodom i popucali, civilizacija je počela da propada da bi kasnije potpuno iščezla. Harapan civilizacija, koja se razvijala u dolini reke Inda, trpela je suše i druge ekološke rizike, na svom putu ka zaboravu. Uporedo sa rastom harpanskog stanovništva sposobnost zemljišta da ga održi bila je prekoračena, što je podriilo poljoprivrednu proizvodnju. Pored toga, šuma je sečena bez ikakvih planova za ponovno pošumljavanje, što je vodilo sušnoj klimi i povratno je pospešilo proces pretvaranja u pustinju. Pustinja Tar u Radžahstanu je rezultat ovih ekoloških potresa.

Druge katastrofe, povezane sa ekološkim razlozima, u nedogled se mogu navoditi da bi pokazale kako su podrivana sredstva za održavanje i prestiž drevnih civilizacija. Na vrhu liste su zla bolesti i zaraza, okuženosti i epidemija. Još jedan, od primera, je i uništenje životne sredine izazvano skakavcima, muvama i drugim štetnim insektima. Primera radi, krompirova gara, 1845. godine, u Irskoj, surovo je ugrozila životnu sredinu, uzrokujući i smrt više od 50 procenata osmomišneke populacije Irske.

Kao odgovor na drugo pitanje ustvrdio bih da postoji obimna činjenična građa, koja potvrđuje, da je naša savremena civilizacija suočena sa sličnim ekološkim pretnjama. U suštini, najveći broj faktora, koji su doveli do propasti starijih civilizacija, su, istovremeno, glavni uzroci sadašnje ekološke krize — iskrčivanje, erozija tla, širenje pustinja, eksplozija stanovništva, urbanizacija, iscrpljivanje prirodnih izvora, narušavanje ekološke ravnoteže, zagađivanje vode, suša i druge nedaće bilo da ih je izazvao čovek, bilo priroda.⁴¹ Svi ovi znaci i pojave su globalni po svom domaćaju, i nisu ograničeni samo na jedan region ili jednu kulturu. Već su i savremeni poredci počeli da manifestuju posledice narušavanja životne sredine. Na primer, 1973. godine, Etiopija je bila zahvaćena

oštrom sušom, koja je dovela do gotovo opšte gladi, doprinosi, i to ne u maloj meri, padu režima cara Haila Selasija I, 1974. godine.⁴² U svojoj knjizi, pod nazivom *Gubljenje tla* (Losing Ground), Erik P. Ekholn izneo je mišljenje, da je pogrešna poljoprivredna politika, koja je izazvala silovitu eroziju zemljišta u Sovjetskom Savezu, bila jedan od faktora koji su ubrzali pad Nikite Hruščova, 1964. godine.⁴³

Savremeni čovek i različiti sistemi upravljanja koje je stvorio, mogu da nauče mnogo toga iz ovakvih istorijskih iskustava. Ali, jedno je sigurno: savremeni čovek ima izrazite prednosti u odnosu na drevnog čoveka, ukoliko je spreman da upotrebi raspoloživo znanje i prizove se kanonima razboritosti i mudrosti. Uz to, savremeni čovek sebi ne može da dopusti da usvaja istovetna rešenja, koja je drevni čovek koristio, da bi se nosio sa ovim problemima. Razlozi su brojni. Pre svega, stanje nedelovanja, proizišlo ili iz nezainteresovanosti ili iz neznanja, je odlika drevnog čoveka. Rezultat je bio njegova nesposobnost da se suoči sa ekološkim izazovima, koji bi se pred njim isprečili, i zato su milioni ljudi jednostavno nestali, i zemlja je ogoljena i opustošena. Danas bi bilo, za moralnu osudu, prihvatanje takvog pravca delovanja. Drugo, drevni čovek je pribegavao korišćenju robova za zadatke kao što su kontrola plavljenja i sredivanje pukotina kanala za navodnjavanje. Ovaj pravac delovanja podjednako je moralno upitan i sasvim suprotan savremenim istančanostima etike. Treći oblik reagovanja drevnog čoveka, na ove probleme, bilo je osvajanje drugih država, što je, danas, pored kršenja slova i duha Povelje Ujedinjenih nacija i drugih normi međunarodnog prava, i politički neprihvatljivo. Poslednji način, koga se drevni čovek mašao, migracije nezauzete prostora, danas je neupotrebljiv, jer je sve raspoloživo tle naše planete, već u nečijem vlasništvu, ili zauzeto. Smatram da čoveku današnjice ostaju dve bitne alternative. Prva je usvajanje uspešne javne politike, koja će se baviti tekućim i mogućim problemima životne sredine. Druga je alternativa upotreba znanja, umerenog mudročću, posebno pri korišćenju nauke i tehnologije. Istorijske greške, koje je počinio drevni čovek, mogu delovati kao reper iluzidna opomena da se takve greške opet ne ponove. Zaista je, Dž. H. Plamb, u svojoj duhovno osvežavajućoj studiji o ulozi istorije, ispravno izložio da:

„Čovek od prvih dana, zabeleženog vremena, koristi prošlost. . . da bi objasnio početke i svrhe ljudskog života. . . pružio moralni primer, oživeo svoje kulturne i životne procese, tumačio budućnost, da bi podario i pojedinačnom ljudskom životu i opstanku države osećanje smisla.“⁴⁴

II

Ako država odluči da preduzme akciju, u cilju zaštite svoje životne sredine, postoji nekoliko osnovnih principa koje politički odlučioi treba da neizostavno imaju na umu. U ovom odeljku, centralna tema biće predočavanje i analiza tih principa.

Prvi princip je potreba da se osigura zasnivanje političkih mera, u domenu zaštite životne sredine, za dobrobiti sadašnjih i budućih generacija. Ovaj princip zasniva se na uverenju da najracionalnije politike ističu altruizam, a ne uske sebične interese i uzimajući u obzir dugoročno stanovište, u planiranju razvoja, predupređuju zablude o kratkoročnim koristima, koje pripadaju samo sadašnjim generacijama, a na račun potomstva.⁴⁵

Drugi princip naglašava da prijatna životna sredina, slobodna od pogibelji industrijskog zagađenja i rizika prirodnih udesa, treba da postane osnovno pravo, koje će biti u sudskoj nadležnosti. U tom pogledu, ohrabrujuće je primetiti da je, Indija bila prva zemlja, u svetu, koja je donela amandman na svoj ustav, dajući konkretan izraz ovom principu, vidi, Ustav (42-gi Amandman), iz 1976. godine.⁴⁶ Takođe, vredno je pomenuti da je ovaj ustavni amandman rasplamsao jednu od najkontraverznejih debata u političkoj i ustavnoj istoriji ove zemlje, i posebno je član 48(a), koji se neposredno odnosi na zaštitu životne sredine, zadobio vatrene branitelje, kako bi bio zadržan na stranicama zakonika.⁴⁷

Treći princip, koji se mora imati na umu pri formulisanju politike životne sredine, je potreba posmatranja ekoloških vrednosti kao, suštinski, ekonomskih vrednosti. Tvrditi da su ekonomski razvoj i zalaganje za kvalitet životne sredine inkompatibilni je očito pogrešno; a dihotomija, često povlačena, između ekonomskog rasta i zaštite životne sredine lažna. Tvrdim da je podjednako bitno, u interesu ekonomske uspešnosti kao i u cilju javne dobrobiti, zaštititi ključne prirodne izvore poput zemlje, vazduha, vode i ruda, kako bi se sa uspehom koristili drugi faktori proizvodnje, kao što su rad i kapital. Štaviše, insistiranje na kvalitetu životne sredine znači i činjenje napora da se postigne jedan značajan cilj ekonomskog razvoja, odnosno, prihvatljiv kvalitet života. U meri u kojoj ciljevi kvaliteta životne sredine održavaju ekonomski rast, ni jedna zemlja nema opravdanje da se poziva na dihotomiju životna sredina-razvoj, radi izgovora da se dopusti degradacija životne sredine kao cena koja se plaća brzom ekonomskom razvoju. Po mom mišljenju, ne vidim na osnovama koje ekonomske logike ekonomisti ili politički odlučioi mogu da odbace ekološku dimenziju, iz procesa planiranja razvoja, polazeći od pretpostavke da su te dve varijable nesaglasne. Jasnije rečeno, prethodna tvrdnja ojačava stanovište da je najbolje i najuspešnije planiranje ono koje uzima u obzir ne samo društvene i ekonomske rezultate posebnih projekata, nego i kvalitativni i ekološki uticaj, svakog od njih. Zbog toga što je i glavni cilj analize uticaj na životnu sredinu olakšavanje kreiranje politike, sasvim je jasno da nalazi o uticaju na životnu sredinu moraju postati obavezni za svaki razvojni projekt.

Postoji još jedan princip koji vodi ka valjanom ekološkoj politici države, bila razvijena ili u razvoju. Ovaj je princip utemeljen na nužnosti uzimanja u obzir kvaliteta svetske životne sredine, pri formulisanju nacionalne ekološke — politike. Delovanje u skladu sa ovim principom priznaje činjenicu da zagađivanje životne sredine ne poštuje državne i prirodne granice. Još značajnije je da što razmatranjem međunarodnih implikacija problema životne sredine povećavamo domet saradnje i na bilateralnim i na multilateralim nivoima čime umanjujemo broj oblasti mogućeg konflikta, u međunarodnim odnosima. Upravo je najširi svetski interes, za globalne probleme životne sredine, doveo do sazivanja Konferencije UN o čovekovoj životnoj sredini, 1972. godine, u Štokholmu, Švedska. Jedna od odluka konferencije odnosila se na osnivanje Programa za životnu sredinu UN (UNEP), sa sedištem u Najrobiju, Kenija, prve specijalizovane agencije UN, osnovane u jednoj zemlji u razvoju. UNEP ima nekoliko funkcija. Prvo, odgovoran je za koordiniranje „Earthwatch“-a, međunarodne osmatračke mreže sa tri osnovna činioca: *Sistem osmatranja globalne životne sredine* (*Global Environmental Monitoring System*), treba da opskrbljuje vlade podacima neophodnim za razumevanje, predviđanje i borbu protiv nepovoljnih promena životne sredine, bilo prirodnih ili ljudskih stvorenih; *INFOTERRA*, kompjuterizovana služba za obraćanje odgovarajućim organizacijama radi informacija o životnoj sredini i ekspertize; i *Međunarodni registar potencijalno otrovnih hemikalija*,

deluje preko mreže nacionalnih izvestilaca dužnih da pruže podatke o hemikalijama koje mogu biti štetne, po zdravlje stanovništva i životnu sredinu. Pored toga, UNEP se bavi i unapređivanjem ekološkog zakonodavstva, obrazovanjem i obučavanjem za upravljanje životnom sredinom.

Primeri transnacionalnih problema životne sredine ima sijaset. Zapravo, ti problemi su podjednako opasni i zahtevaju najhitnije angažovanje, kao i oni sa kojima se svaka pojedinačna država mora da bori. Obuhvataju: promene koje je čovek proizveo u obrascima globalne klime; zagađivanje okeana, iz izvora koji se nalaze na kopnu; globalno širenje pesticida; zagađivanje međunarodnih reka, jezera i drugih vodenih površina; vadenje nafte i bacanje otpada, iz brodova, na otvorenom moru; međunarodno upravljanje izvorima koji su zajednička svojina, kao što su ribe i kitovi, kako bi se predupredilo preterano izlovljavanje i nadeksploatacija; opterećivanje atmosfere ugljen-dioksidom i sumpor-dioksidom, što dovodi do problematičnih, posledica efekta staklene bašte; problem kisele kiše i drugih oblika transgraničnog zagađivanja; stvaranje pustinja i preko državnih granica; problem zaštite okeana kao zajedničke svojine čovečanstva i njegov položaj prema Ugovoru o pravu mora; problem dumping (tj. izvoza) otvorenih i hemijskih otpada, u zemlje Trećeg sveta; gde je kontrola životne sredine manje stroga ili i ne postoji; pitanje državne i međunarodne odgovornosti, koje se javlja usled transgraničnog zagađivanja; i uticaj problema zagađivanja na međunarodno pravo.

Naredni princip koji je nužni preduslov formulisanja politike zaštite životne sredine je uloga javne participacije. Ovaj princip povećava valjanost ekološke politike na nekoliko načina. Prvo, pružanje mogućnosti građanima da učestvuju u procesu kreiranja politike vodi uspešnijem planiranju i, takođe, poboljšava odnos između vlasti i onih za koje smatra da su njome upravljani. Drugo, poziv stanovništvu za participaciju učiniće političke odluke znatno prihvatljivijim i, stoga, lakše sprovedivim. Treće, javna participacija predstavlja značajan pokušaj sprovođenja u praksi glavne premise teorije demokratije — da javnost treba da ima reč u onim odlukama koje direktno utiču na njen život, te javno mnjenje može biti koristan pokazatelj stanja datog okruženja na lokalnom nivou, kao i da li je davanje prostora ovakvom obliku uključivanja u delovanje primereno političkoj kulturi zemlje. I na kraju, korišćenje participacije građana daje legitimitet delatnostima političkog sistema, kao što smo već ranije imali priliku da primetimo.⁴⁹ Mehanizmi javne participacije obuhvataju formalne i neformalne konsultacije; publikacije i izveštaje; okrugle stolove, seminare i simpozijume; oslanjanje na rad savetničkih komiteta, radne grupe i stručne timove; javne rasprave; masovne medije kao što su štampa, radio i televizija; parnice povodom životne sredine i sudske ocene odluka administracije.

Poslednji princip, koji treba da da oblik formulisanju ekološke politike, je uvođenje kriterijuma pravde. Koncept pravde ili jednakosti je jedno od najspornijih pitanja, u svakom društvu i zato ga treba dosledno razmatrati, pri formulisanju svakog domena javne politike. Da je ljudski položaj određen stanjem pravde, data su rečita svedočanstva ne samo poreklom koncepta, nego i njegovom neprolaznošću i životima koji su zbog nje izgubljeni ili žrtvovani njenoj odbrani. Od prvenstvene je važnosti potreba da se upravljanje životnom sredinom smatra praktičnim izrazom etičke odgovornosti, tako da kreatori politike moraju biti obavezni da deluju, u skladu sa pravdom, za dobrobit sadašnjih i budućih generacija. Ekološka politika ne bi trebalo, zato, da pojačava preovlađujuće uslove nejednakosti i ekonomske depriviranosti. Šta više, treba, takođe, priznati da je društvena i distributivna pravda sastavni deo koncepta kvaliteta života, u svakoj zemlji.

Pored toga, brige za princip pravde u oblasti ekološke politike može se opravdati na temelju još dva razloga. Prvo, literatura o krizi životne sredine dokazala je da su, sve do skoro, ekolozi i njihovi simpatizeri težili zanemarivanju pitanja pravde. Zaista, shvatanje koje se oduvijek javilo, u nekim krugovima, je da politike zaštite životne sredine, mogu staviti prava prirode *per se*, ispred prava čoveka. Neki drugi su izrazili strah da će u ime ekološke ravnoteže, vlade pronaći pogodnu racionalizaciju ne smao da izbegnu svoju neodgovornost u stvaranju mogućnosti za zapošljavanje, nego i da nastave sa štićenjem politika isključivanja kakva je i deoba na zone. Bilo je i onih koji su strepeli da bi uvođenje nepotrebno strogih zakona o životnoj sredini osujetilo preko potreban industrijski razvitak i tako pogoršalo i onako lošu ekonomsku situaciju. Ovo su legitimna shvatanja, jer se pobornici ekološkog pokreta mogu s pravom kritikovati kao žrtve, onoga što se može nazvati, „rovovska vizija“, tj. prostodavno stremljenje ekološkoj čistoti, a na štetu drugih jednako značajnih interesa kao što su radna mesta, trgovina i opšte društveni problem ekonomskog rasta. Bilo kako bilo, moj argument je da će se mere ekološke politike, prožete idejom pravde, same starati za uspostavljanje srećne ravnoteže između dopustivih posledica određenih delatnosti i traganja za prihvatljivim nivoom kvaliteta životne sredine.

Druga osnova, na kojoj se princip pravde zasniva u domenu zaštite životne sredine, okreće se oko ključnog pitanja: koji će delovi društva, verovatno, podneti najveći teret proizišao iz otklanjanja zagađivanja životne sredine? Nekoliko empirijskih istraživanja, u Sjedinjenim Državama, pokazala su da će oni koji pripadaju grupama sa niskim prihodom, pogodeni bedom i koji žive u područjima sa niskim stgarninama, verovatno, na svojim plećima poneti veliko breme, jer su neposrednije izloženi zubu zagađene životne sredine, nego imućni i oni koji žive u predgrađima i van širih gradskih atara.

ZAKLJUČAK

Gledište, koje proizilazi iz prethodne analize, pokazuje da formulisanje uspešne ekološke politike postavlja ozbiljno neodgovornost predkreatore politike i društvo u celini. Opcije i društvene odabire nije lako napraviti. Verovatno da ni jedna druga oblast javne politike nije rastrzana tolikom složenošću, neizvesnošću i suprotstavljenim interesima. I, uprkos činjenici da se ekološko osvešćenje kasno javilo, na nacionalnoj i međunarodnoj sceni, i da je politički proces zasut brojnim teškoćama, ni jedna nacionalna država ne može sebi priuštiti zanemarivanje ekološkog pitanja, ili izvrđavanje njegovog upisivanja u političku beležnicu. Lako se mogu dogoditi mnoge nesposornosti, ili da razdoblje postignuća rezultat, posle brojnih neuspeha, bude mučno dugo. Ali bitno je shvatiti da su cene potpunog zanemarivanja, ili produženog izvrđavanja tako strašne, da ih je teško i zamisliti. Način razmišljanja i temeljni principi, ovde izloženi, mogu oblikovati zadatak formulisanja razborite politike, sa ciljem poboljšavanja kvaliteta životne sredine. Mada ona nije lek za sve, ubeden sam da će držeci se nje preči dug put u predupređivanju nekih ekoloških nesreća, koje su zadesile nekadašnje civilizacije, donoseći neopisiv jad, patnju i muku milionima ljudi. U kontekstu prehodne analize, u stanju sam da izrazim jedan od najvećih izazova sa kojima je savremeni čovek suočen: to je imperativna potreba da se uobličie uspešne mere ekološke

politike, koje će učiniti da naš „svemirski brod zemlja“ bude ekološki održiva, ekonomski plodonosna, estetički nagrađujuća i duhovno povoljna životna sredina za opstanak ljudske vrste.

1. Donella H. Meadows i dr., Granice rasta: izveštaj Klubu o rimskom projektu o stanju čovečanstva (London: Pan Books, 1972).
2. Urednici "The Ecologist", *Plan za opstanak* (London: Pen guin Books, 1972).
3. Fred Hirsch, *Društvene granice rasta* (London: Routledge and Kegan Paul, 1977).
4. Meadows i dr., op. cit., str. 23
5. *Ibid.*, str. 24
6. *The Ecologist*, op. cit., str. 9
7. *Ibid.*
8. John Maddox, *Sindrom sudnjeg dana: napad na pesimizam* (London: Macmillan, 1972), str. vi
9. *The Ecologist*, op. cit., str. 9—10
10. Sidney Pollard, u svojoj, *Ideja progresna* (New York: Basic Books 1968), predstavio je veoma obuhvatan prikaz intelektualnog razvoja koncepta napretka i njegove implikacije za savremenog čoveka.
11. Robert S. MacNamara, Govor na Konferenciji UN o čovekovojoj životnoj sredini (Washington, 1972).
12. Frederick Jackson Turner, *Granica u američkoj istoriji* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1962).
13. Public Law 91—190, 42 U.S.C. 4321—4327, 1. januar 1970.
14. UNESCO, *Pokazatelji kvaliteta životne sredine i kvaliteta života*, UNESCO, Social Science Report SS/CH/38 (Paris, 1978).
15. Fritjof Capra, *Prekretnica: nauka, društvo i kultura koja se uspinje* (London: Wildwood House, 1982), str. 227
16. Lynton K. Caldwell, *Čovek i njegova politika prema životnoj sredini i uprava* (New York: Harper and Row, 1975), str. 161
17. William J. Baumol i Wallace E. Oates, *Teorija politike prema životnoj sredini: spoljne stvari, javni rashodi i kvalitet života* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1975), str. 240
18. Caldwell, loc. cit.
19. Peter W. House i dr., Praćenje čovečanstva: traganje za kvalitetom", *Behavioral Science*, vol. 120, br. 1 (januar 1974), s. 57—67
20. *Svetski almanah i knjiga činjenica* (New York: Newspaper Enterprise Association Inc., 1975), s. 458
21. Alex C. Michalos, *Severno američki društveni izveštaj, Komparativno istraživanje kvaliteta života u Kanadi i SAD od 1964. do 1974., Tom I i II* (Boston: D. Reidell, 1980).
22. Anon, „Indija je 85 po redu po kvalitetu života“, *Indian Express* 6. decembar 1982, s. 13
23. *Ibid.*
24. Videti, na primer, Martin P. Golding, „Obaveze prema budućim generacijama“, *The Monist*, vol. 56, br. 1, 1972, str. 85—99
25. *Ibid.*, s. 85
26. Lord Ritchie-Calder, „Zagađivanje životne sredine“, *Social issues Resources Series*, Vol. 1, br. III, 1977, s. 7
27. Gregory S. Kavka, „Paradoks budućih pojedinaca“, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 11, br. 2, proleće 1982, str. 93—112
28. Izveštaj sa simpozijuma o socijalnim i etičkim implikacijama razvojnog politika vis-a-vis čovekove životne sredine održavanog u Madridu, Španija, 24—27. novembar 1980.
29. Izjavu je dao Sidney Holt, savetnik Programa za životnu sredinu Ujedinjenih nacija (UNEP) i Međunarodne unije za konzervaciju prirode i prirodnih izvora (IUCN)
30. *Kvalitet životne sredine*, 8-mi godišnji izveštaj, U. S. Council on Environmental Quality (Washington, 1977), s. iv.
31. Među ostalima, ovakvim analizama pripadaju, Robert L. Cunningham, „Etika, ekologija i prava budućih generacija“, *Modern Age*, vol. 19, br. 3, 1975, str. 260—271; Derek Perfit, „Buduće generacije: novi problemi“, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 11, br. 2, proleće 1982, str. 113—172; Edwin Delattre, „Prava, odgovornosti i buduće ličnosti“, *Ethics*, vol. 82, br. 2, 1972, str. 254—258; D. Clayton Hubin, „Pravda i buduće generacije“, *Philosophy and Public Affairs*, vol. 6, br. 1, jesen 1976, str. 70—83;
- J. Brenton Stearns, „Ekologija i oni koji još nisu rođeni“, *The Monist*, vol. 56, br. 4, oktobar 1972, str. 612—625; William H. Hay, „Altruizam“, *The Encyclopaedia Americana*, vol. 1, 1973, s. 639;
- J. D. Mabbott, „Altruizam“, *Encyclopaedia Britannica*, vol. 1, 1973, s. 691; James Iverach, „Altruizam“, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, vol. 1, 1955, str. 354—358; John Rawls, *Teorija pravde*;
- Oxford: Clarendon Press, 1972; rad John Rawls-a je proglašen najznačajnijim intelektualnim doprinosima konceptu pravde od vremena John Stuart Mill-a.
32. Golding, op. cit., s. 86
33. Rice Odell, *Ekološko buđenje: nova revolucija za zaštitu zemlje*, Cambridge, Mass.: Ballinger Publishing Co., 1980, od. 1.
34. *Ibid.*, s. 37.
35. Ritchie-Calder, „Zalaganje stare okućnice“, *Foreign Affairs*, vol. 48, br. 2, januar 1970, s. 207.
36. E. S. Deevy i dr., „Urbanizam Maja: uticaj na ekonomiju tropskog krasa“, *Science*, vol. 206, br. 4416, 19, oktobar 1979, str. 298—306; Lester R. Brown, *Izgradnja podnošljivog društva*, New York: W. W. Norton, 1981.
37. Deevy, op. cit., s. 298
38. J. Donald Huges, *Ekologija u drevnim civilizacijama* (Albuquerque N. M.: University of New Mexico Press, 1975), citirano u Rice Odell, op. cit., s. 39
39. Odell, loc. cit.
40. *Ibid.*, s. 42
41. Ian Burton i dr. *Životna sredina kao hazard* (New York: Oxford University Press, 1978).
42. Alan Rake, „Suša u Etiopiji“, *New Africa*, br. 182, novembar 1982, str. 24—25
43. Erik P. Eckholm, *Gubljenje tla pod nogama: potres životne sredine i svetski izgledi za proizvodnju hrane*, (New York: W. W. Norton, 1976, str. 53—57
44. J. H. Plumb, *Smrt prošlosti*, (London: Macmillan, 1969), str. 11
45. Povezano pitanje o pravdi unutar i među generacijama već je napred dato sa referencama, dodatno, str. 12—15
46. Ellis Mrema, „Politika prema životnoj sredini i pravo: prikaz“, *India Quarterly*, vol. 37, br. 4, oktobar-decembar 1981, s. 602.
47. P. Sheshadri i K. R. Acharya, *Četdeset drugi zakonski amandman na Ustav 1976: kritičko istraživanje* (Hyderabad, 1977).
48. Postoji nekoliko proučavanja koja su se bavila kritičnim pitanjima postavljenim u raspravi životna sredina (razvoj, uključujući *Funekes izveštaj o razvoju i životnoj sredini*, Geneva, 1971; Donald P. Heath, „Kvalitet životne sredine i ekonomskog razvoja“, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 444, jul 1979, str. 46—55; Maurice F. Strong, „Više nije dovoljno“, *Mazingira*, br. 3/4, 1977, str. 6—14
49. Dalje, str. 11—12
50. Ova empirijska istraživanja uključuju The U. S. Environmental Protection Agency (EPA): *Poboljšavanja unutargradske životne sredine* (Washington, D. C., 1971); EPA, *Naša urbana životna sredina* (Washington, D. C., 1971); i Brian J. D. Berry, ur., *Društveni tereti zagađena životne sredine. Komparativni izvor podataka o metropolama* (Cambridge, Mass.: Ballinger Publishing Co., 1977); passim.

Prevedeno iz: THE INDIAN JOURNAL OF POLITICAL SCIENCE, vol. XLIII, br. 1, januar-mart 1982, Ellis Mrema, „The Environment as a Theme for Public Policy Formulation“, str. 1—22.